

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԶՄԻՌՆԻԱՅ

ՇԱԲԱԹ 19 ՓԵՏՐՎԱՐ 1877

ԹԻԻ 1060

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ընդհանուր խաղաղութեան վերահաստատութեան յայտն երթալով կաւենալու և կըզօրանայ : Իսկ մասնաւոր խաղաղութեան և հաշտութեան բանախօսութիւնքն արդէն յաջողութեամբ ըսկան 'ի մէջ' Բարձրագոյն Դրան և Սերվիլոյ իշխանութեան , որոյ իրազօր երեսփոխանքն 'ի կ. Պօլիս կըգտնուին : Գաւառատաղի փոքրիկ իշխանութեան իրազօր գործակալք ևս մինչև ցայսօր հասած պիտի լինին 'ի յիշեալ մայրաքաղաքն' հաշտութեան պայմաններն կարգադրելու համար : Կըհաւաստեն թէ երկուստեք՝ այսինքն թէ 'ի կողմանէ Սերվիլոյ և Գաւառատաղի և թէ 'ի կողմանէ օսմանեան կայսերական կառավարութեան յօժարամտութիւն կըտեսնուի հաշտութեան պայմանքն անյապաղ կարգադրելոյ փոխադարձ զիջողութեամբ : Տարակոյս չկայ թէ՛ երբ այս երկու իշխանութեանց և Բարձրագոյն Դրան մէջ մասնաւոր հաշտութիւնն կնքուի , ընդհանուր խաղաղութեան վերահաստատութեան գլխաւոր մէկ արգելքն անհետ եղած պիտի լինի , և պատերազմի հրատարակութեան մնացեալ մէկ գլխաւոր պատճառն՝ այն է թուրքիաբնակ քրիստոնէից կացութեան բարւոքումն , որքանորէ 'ի գործ դրուելու վերայ է կայսերական կառավարութեան խնամք :

Գերմանիոյ կայսրն՝ երեսփոխանական ժողովոյն բացման առթիւ , ըստ սովորութեան դահաօսութիւն մի ընելով՝ այսպէս խօսեցաւ Արեւելեան գործոց վրայօք . «Գերմանիան կըյուսայ թէ հաշտութիւնն պիտի կնքուի 'ի մէջ' թուրքիոյ և Սերվիլոյ ու Գաւառատաղի , և եւրոպիոյ խաղաղութիւնն պիտի չվրդովի» :

Այո՛ , ըստ ամենայն երեւմանց ընդհանուր խաղաղութիւնն պիտի չվրդովի . քանզի եւրոպիոյ տէրութեանց նպատակն՝ ինչպէս կիմանամք 'ի պաշտօնական յայտարարութեանց , եր-

կու գլխաւոր վախճան ունի , այսինքն լաւագոյն կառավարութիւնն թուրքիոյ գաւառաց և պատուաւոր խաղաղութեան մի հաստատուն պահուին : Զայս կըպահանջէ բոլոր եւրոպիոյ օգուտն : Եւ արդ՝ ցորչափ որ Բարձրա. Դուռն յօժարամիտ է 'ի գործ դնել այս երկու վախճաններն 'ի վերածնութիւն և 'ի յառաջագիւծութիւն օսմանեան ընդարձակ կայսերութեան , եւրոպան կամ Ռուսիան ամենեւին օրինաւոր պատճառ մի չկրնար ունենալ պատերազմհրատարակելու ընդդէմ 'ի թուրքիոյ , Բաց յայսմանէ Արեւելեան խնդիրն երբեք չկրնար լուծուիլ ինչպէս որ կըփափաքին տէրութիւնք ոմանք . քանզի յիշեալ խնդրոյն մէջ՝ ըստ ասութեան Պիքընսֆիլէտ լորտին , «աշխարհիս հաւասարակշռութեան խնդիրն կայ , յորմէ կրնայ կախումն ունենալ շատ տէրութեանց գոյութիւնն» : Ուստի եթէ քաղաքային ամեն նկատողութիւնքն մէկ կողմ 'ի ողջով' միայն թուրքիաբնակ քրիստոնէից անդորրութեանը վերայ մտածելու լինիմք , Արեւելեան խնդիրն երբեք պիտի չլուծուի , ըսաւ վերոյիշեալ լորտն :

Փարիզի ԼԱ Լիթլէրթէ օրագիրն , յորմէ կըքաղեմք նախքն յայտնելու , այսպէս կըյաւելու . «Արեւելեան խնդրոյն ճշդիւ այս ընդհանուր բնութեան և նորա յարակից տիեզերական օգտից մէջ կըկայանան ապահովագոյն երաշխաւորութիւնքն վասն հաստատութեան եւրոպիոյ խաղաղութեանն» :

Ձինի ձախորդ վախճանին է. Պօլսոյ եւրոպական դեսպանատնովոյն , Ռուսիոյ կայսերական կառավարութիւնն չըջարեալեան կարեւոր նամակ մի յուզարկեց առ մեծ տէրութիւնս , որ ծանր նշանակութեան արժանի գլխաւորական գրուած մքն է . որում պատասխան տալէ յառաջ՝ եւրոպիոյ մեծ տէրութիւնք հարկ համարեցան իրարու հետ խորհրդակցիլ և համաձայնութիւն մի գոյացնել մէջերնին արուելու պա-

տասխանին վրայօք . որ՝ կրնայ պատճառ լինել ընդհանուր խաղաղութեան վրդովուելոյն , թէև նորա անյնաս մնալոյն յոյսն՝ ինչպէս զրուցած և հաստատած եմք մեր այս յօդուածոյն սկիզբը , երթալով կաւենայ և կըզօրանայ :

Ահաւասիկ յիշեալ չըջարեալեանին թարգմանութիւնն՝ զոր ՄԱՍԻՍԷՆ կըքաղեմք .

«Եւրոպիոյ խնդրանաց օսմանեան Դուռնն մերժուին Արեւելեան տագնապը նոր՝ կերպարանքի մը մէջ կըմտցնէ : Ռուսիոյ կայսերական կառավարութիւնն այդ տագնապն սկիզբէն իբր եւրոպական խնդիր նկատեց , որ պարտ էր և չէր կրնար ուրիշ կերպիւ լուծուիլ բայց միայն մեծ տէրութեանց մեակամ համաձայնութեամբ : Արդարեւ , մեծ տէրութեանց կառավարութիւններուն ամենքն ալ բոլոր անձնական և բացառիկ դիտումներն 'ի բաց թողլով , դժուարութիւնք կուգար կըյայտէր թուրք կառավարութիւնը պարտաւորելու որ Սերվիլոյն քրիստոնեայ հպատակներն արդարութեամբ և մարդասիրաբար կառավարէ , որպէսզի եւրոպա տղատի այն մշտնջենաւոր տագնապէն՝ որք նորա խիղճը կըյուզեն և հանգիստը կըվրդովեն :

«Ըսել է թէ խնդիրը մարդասիրական էր և հանրական շահու վերաբերեալ :

«Ռուսիոյ կայսերական կառավարութիւնն՝ այս տագնապը լուծելու և վերադարձն արգիւծելու համար ջանաց եւրոպական ներդաշնակութիւն մը յառաջ բերել : Ասոր համար նախ Աւստրո-Հունգարական կառավարութեան հետ բանակցեցաւ , իբրեւ ամենէն աւելի անմիջական շահ ունեցող տէրութեան , որպէսզի ընդհանուր համաձայնութեան մ' և միաբան գործողութեան մը հիմ ըլլալէք առաջարկութիւններ ներկայացնեն եւրոպական տէրութեանց : Այն առաջարկութիւններն , որք Անտրասի կոմսին 1875 Դեկտ. 18—30 թուականաւ ծանուցագրին մէջ նշանակուած են , բոլոր մեծ տէրութեանց և

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԹՂԱՅՅՈՒԹԻՒՆ ԱՐՇԱԼՈՒՍՈՅ

Ընդ Պագի (Չվիցցերիա) :

Աղին բարեկամ ,

Վերջապէս ակնով վախով , ինչպէս որ կըսենք ռավիօրէն , հին տարին անցուցինք և նոր տարւոյ ողջոյնը ընդունելով և զինքն ողջունելով՝ այժմ փառք վերին Նախախնամութեան , նորա մէջ կայրինք : Ի՞նչ կերպիւ անցեալ տարին յաւիտենականութեան գոգը զրկեցինք ռուսկից նա օր մը զմեզ վերստին պիտի բարեւ և մեր վրայ իւր կարծիքն ու գաղափարն պիտի յայտնէ բոլոր աշխարհի առջև , ինչպէս արդեօք պարեցանք , ինչպէս խորհեցանք , ինչպէս գործեցինք , վերջապէս կարճ խօսելով , ինչ արգիւնք , ինչ տեսակ պատու կարողենք ցոյցնել այսօր մեր անցեալ կեանքէն , զոր 1876ը իւր հետ առաւ տարաւ մեզմէ : Այս հարցման պատասխանը՝ քան լիցի որ ես թէ՛ քեզմէ և թէ՛ 'ի պատուարժան ընթերցողաց խնդրեմ և ընդունելոյ ակնկալութիւն ունենամ : Կայ մէկը՝ որ առ այս յատկապէս պաշտօն և պարտաւորութիւն ունի . խիղճը , որոյ արդարացի յանդիմանութեանց , խրատուց և անաչառ դիտողութեանց առջև մարդոյս սիրտը բարախել կսկսի և պարտազանցին հոգին արտափով ու սոսկուծով կըպաշարուի : Ստուգիւ , քանի՛ ահարկու է խղճին ձայնը , որչափ ահեղ են նորա սպառնա-

լիքն եթէ յանցաւորն նորա խրատուցն չանսայ : Բայց ո՞վ է դորա ձայնը լսողը , քանի՛ հազուադիւրս նոքա՝ որք ականջ ունին այդ ներքին ազդարար ձայնը լսելոյ , որ անդադար մարդոյս սրտին մէջ կըլսուի , և որ ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ Աստուծոյ ձայնը , որ իւր նմանութեամբ ստեղծեալ սակայն մեղաց ովկիանին մէջ գրեթէ իսպառ խորատու լինող մարդոյն հոգւոյն հետ անընդհատ կըբանակցի , կըխրատէ զմիտը : Եւ , կըյանդիմանէ զուրացեալն , կըմխիթարէ զտրամեալն , յուսահատեալն կըքաշալերէ , անառակն զգաստեալն կըհրաւիրէ , բարեպաշտին և կրօնասէրին խրախոյս կըկարգայ այն բարի ճանապարհին վրայ՝ զոր Ս. Աւետարանը մեզ կըցուցնէ և որ առաջնորդ կենաց ու շաւիղ արդարութեան է , այն բարի ճանապարհին վրայ , կըսեմ , յառաջ երթալոյ , սիրելոյ իւր Աստուծոյն բոլորով սրտիւ և ամեն զօրութեամբ , ու իր ընկերն իւր անձին պէս , որ բոլոր օրինաց բովանդակութիւնն և ամենայն պատուիրանաց լրուծմն է : Այո՛ բարեկամ , յոյժ ցաւալի է տեսնել և մանաւանդ վկայել պարտաւորել՝ որ այս սուրբ ձայնին շատ ականջ դնող չկայ . ապացոյց կուգիս առ այս համոզուելոյ համար , նայեալք մը կենաց ստապարէզին վրայ բաւ պիտի լինի կըյուսամ՝ զքեզ և տարակուսող ընթերցողին համոզման բերելոյ : Նկատէ՛ անդամ մը սա մոլի պատանեակը՝ որ յօժար կամք ինքզինքն թշուառութեան խորխորատն իվար նետելոյ վրայ է . դա մի պարկեշտ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ է . իւր հայրն ըստ իւր կարողութեան , ամեն ջանք

'ի գործ դրած է որպէսզի իւր որդին կըթուծուի ստանայ , բան սովորի և մարդ լինի . բայց սես ինչ կընէ նա , փոխանակ իւր հօր փափաքանաց համաձայն՝ լաւ , կըթեալ , բանիբառն , ողջխոս և առաքինի անձ մ' ըլլալոյ աշխատելոյ , կըսկսի իւր սիրտն մոլութեանց առջև բանալ , որք հետզհետէ հոն մուտ դանելով՝ վերջապէս զինքն դժոխոց որդի մը , զազարալի ճիւղ մը կըգարձեն : Բայց ինչպէս կըլինի այս , ահա՛ ըսեմքք : Այդ խեղճ պատանին կըսկսի , զորօրինակ , անպարկեշտ , վատասիրտ , լկտի և խառնադէնաց մարդոց հետ յարաբերութեան մտնել , կընկերակցի նոցա , և իրենց մոլի ըսկզբանց հետեւելոյ չամաշեր . առաջին անգամին երբ նա դոցա հետ մի գինեատուն կըմտնէր՝ թերեւս նոյնպահուն յամօթխածութենէ կրակի նման կարմրած էր , զի ասի դեռ իւր կերած ապուրն չէր , մի այսպիսի բան ընել յանդգնած չէր նա ցարդ : Սակայն ինչ է այս կարմրութեան պատճառն , ինչ այն սրտի տագնապն ու անհանգստութիւնները՝ զոր թերեւս ուշադիր ոմն նորա շարժուածքէն , նայուածքէն , խօսուածքէն , 'ի մի բան բոլոր կերպարանքէն պիտի կարենար գուշակել , ոչ այլ ինչ , բայց եթէ իւր խղճին ձայնը . նա է որ զինքն առ այս անխնայ կըյանդիմանէ , նա է որ նորա սիրտը տակն ու վրայ կընէ , նա է որ իբր իւր միակ և ճշմարիտ բարեկամը անդադար կըխրատէ զպատանին . բայց աւանդ , զի սա կըխստացնէ իւր սիրտը՝ որպէս փարաւոն ընդդէմ ձայնին Մովսիսի՝ և չանստալով այն ազդու խրատուց , վերջապէս իւր

նոյն իսկ Դրան հաւանութիւնն ստացած էին : Սակայն դորձադրական հաստատութիւն մը չորուելուն պատճառաւ՝ համաձայնութիւնն ապարդիւն մնաց, հետեւաբար Պերլինի յիշատակագրով առաջարկուեցաւ կառավարութեանց, որ իրենց համակամ նպատակին հասնելու համար՝ ի հարկին առաւելագոյն միջոցներ ձեռք առնելու մասին համաձայնելու սկզբան վրայ իրենց կարծիքն յայտնեն :

«Սոյն առաջարկութեան վրայ կատարեալ համաձայնութիւն չգոյանալով և դիւանագիտական դորձողութիւնն ալ այս կերպիւ ընդհատեալով, կառավարութիւնք նորէն ի խորհուրդ դումարեցան տաքնապին ծանրանալուն, Պուլշարիոյ կոտորածներուն, Կ. Պօլսոյ մէջ կատարուած յեղափոխութեան և Սերվիոյ ու Գարատաղի հետ ծագած պատերազմին պատճառաւ :

«Անգղիոյ կառավարութեան առաջարկութիւն Կ. Պօլսո գումարուած դեսպանախորհրդի մը մէջ վիճարանութեամբ որոշուելիք խաղաղական հիմանց և երաշխաւորութեանց վրայ միաբանեցան : Դեսպանախորհուրդն իւր նախաշաւիղ աշխատութեանց մէջ կատարեալ համաձայնութեան հասաւ թէ խաղաղութեան պայմաններուն և թէ պէտք եղած բարենորոգմանց վրայ : Սոյն համաձայնութեան արդիւնքը Դրան հաղորդեց իրեն Եւրոպիոյ միաձայն և անցյալի մէկ կամբք, բայց յամառ մերժում մը դուռ :

«Այսպէս տարիէ մ'աւելի ժամանակ շարունակեալ դիւանագիտական ջանքէ ետեւ, որ յայտնի ապացոյց մ'էր թէ մեծ տէրութեանց առջև մեծ արժէք ունէր Արեւելոյ խաղաղութիւնը, թէ տէրութիւնք իրաւունք ունէին ընդհանուր շահուց նկատմամբ ապահովել զայն, և թէ հաստատ կամք ունէին Եւրոպական համաձայնութեամբ մ'այս նպատակին հասնելու, Եւրոպական կառավարութիւնք վերստին նոյն կացութեան մէջ մտան, ուր կը գտնուէին սոյն տաքնապին սկիզբը : Կացութիւն մը, որ աւելի ծանրացած էր թափուած արեւմուտք, կրից գրգռմամբ, և մանաւանդ Եւրոպիոյ վրայ ժանրացած և հասարակաց կարծիքն ու կառավարութիւններն իրաւամբ զբաղեցնող ողբալի վիճակի մ'անսահմանաբար երկարացման երեւու թուի : Դուռը բնաւ ի հաշիւ չգրաւ ոչ իւր առջի խոստումներն, ոչ իւր Եւրոպական ներդաշնակութեան անդամունեցած պարտականութիւններն, ոչ ալ մեծ տէրութեանց համախորհուրդ կամբք : Այս կերպիւ Արեւելոյ վիճակը գէտ ի գոհացուցիչ լուծման մը հասնելու քայլաւորն

տունը բոլորովին կը քանդէ և հիմնայատակ կը կործանէ : Այս է ահա ամեն արեւելոյի, ամեն գողի, ամեն մարդասպանի, ի մի բան մէն մի ոճրագործի գացած ճանապարհը : այսինքն անհասկանալի ըլլալէ մ'եր խղճին յայն : Եւ ո՛հ, քանի՛ գառն են սորա պատուներն, քանի՛ ծանր իւր հետեւանքն, քանի՛ն սղբալի իւր խղճին ձայնն բանի տեղ չդնելով անարդ կրից և զաղբալի ցանկութեանց գերի եղող մէն մի երիտասարդի կամ օրիորդի վիճակը՝ թէ այս կենաց մէջ և թէ ի հանգերձեւումն : Ուրեմն թողայս սողերն շարժեն ամեն անգոյ անձի սիրտն՝ հարցնելու ինքնիրեն թէ արդեօք իւր թշուառութեան, իւր ցաւոց ու նեղութեանց, պատճառն իւր խղճին ձայնն խեղդելն եղած չէ, այո՛, թող անտարբերն ալ սթափի իւր մահաւիթ քնէն և հարցնէ իւր մեռելական վիճակին պատճառն, որ դարձեալ ոչ այլ ինչ պիտի գտնէ բայց եթէ նոյնը : Ահաւասիկ նիւթ մը, որոյ վրայ խորհիւ, ճառել, գրել և քարագլարագրել խիստ կարեւոր է մեր ժողովրդեան : մանաւանդ անհրաժեշտ հարկ է որ դաստիարակք այս կէտին վրայ բոլոր ուշադրութիւնին դարձնելով, իրենց խնամց և հոգատարութեան յանձնեալ մանկտեաց և պատանեաց յաճախ առ այս խօսին և սովորեցնեն նոցա ի տղայ տիոց իրենց խղճին ձայնը յարգել, նմա ունին դնել և ըստ այնմ ազդել : Սին նման կարեւոր է որ մեր արժանաւարդ Ս. Հարք յեկեղեցւոյ ստէպ այս նիւթին վրայ բարեպաշտ ժողովրդեան ազդու քարոզներ խօսին և ցոյց տան նոցա զայն մեծ

մը չընելէ զատ՝ աւելի ծանրացաւ, և հիմա դարձեալ մշտնջենաւոր սպառնալիք մ'է Եւրոպիոյ հանգստութեան և քրիստոնեայ ազգաց խղճին և մարդասիրական զգացմանց :

«Այս պարագայից մէջ, վեհափառ Կայսրն իւր բռնելիք յարմար ընթացքն որոշելէ առաջ՝ կողէ իմանալ թէ ինչ ընթացք պիտի բռնեն Եւրոպական կառավարութիւնք, որոց հետ մինչև ցարդ միաբան ընթանալու ջանացինք և գարձեալ կը փափաքէինք որ ըստ կարեւորին միաբան ընթանանք :

«Մեծ տէրութեանց նպատակը բացայայտ կերպիւ սահմանուած է գեապանախորհրդին ըրած որոշումներով :

«Թուրք կառավարութեան մերժումն Եւրոպիոյ թէ պատուոյն և թէ հանգստեանը կդպչի : Ուստի կարեւոր է մեզ գիտնալ թէ Եւրոպական կառավարութիւնք, որոց հետ մինչև ցարդ համաձայնութեամբ վարուեցանք, այս մերժման պատասխանելու և իրենց կամքը կատարել տալու համար ինչ պիտի ընեն : Կը հրաւիրենք ձեզ, որ ներկայ ծանուցագիրս արտաքին դորձոց նախարարին կարգաւով և պատճէնը տալով՝ հարցմանս պատասխանն ստանաք :

ԱԶԳԱՅԻՆ

Ազգասէր խմբագիր ԱՐՇԱՆՈՅՍ,

Հաճեցէք ներկայեալ նամակը և Գրաբան թէ Աշխարհաբառ վերնագրով երկրորդ յօդուածնիս ազգօգուտ լրագրոյդ առաջիկայ թուոյն մէջ հրատարակել շնորհապարտ թողլով ըզնուատա :

Պ. ՆՇԱՆ ՄԻՐԱ

Զմիւռնիա, 14 Փետրվար 1877

Մեծայարդ Տ. Հ. Թ. Սովալանեանց,

յԱղէ քսանդրիա :

Մեծիմաստ տէր,

Ընթերցաք զիմաստալի յօդուած արժանաւարդ Պատուելոյդ, որ ի 1059 թիւ պատուական ԱՐՇԱՆՈՅՍԻ ի շատագովութիւն գրաբան լեզուի մերոյ : Ապաքէն չունէի ակն այնքան գովեստի՞ զորս սիրելաբար ուղղեալ էիք առ իմն ուստութիւն յազարս դիմադիր հանգիստանալոյն ընդդէմ ազգամիտ նպատակաց՝ զորս խնդրեն ներմուծել յազգային վարժարանս մեր Ուսումնական խորհուրդ և համախորհրդ իւր ի սպառ անտեղեակ գողով ամենայն աղիտից և վնասուց՝ որք անհրաժեշտաբար կցորդին ընդ իրագործութիւն այսօրինակ նպատակաց : Եւ արդարեւ ի բառեալ մեր զգրաբան լեզու յազ

տարբերութիւնն, որ իւր խղճին ձայնը յարգելով ըստ այնմ ազդողին և սորա հակառակն ընողին կենաց, վարուց, բարուց և ամեն գործառնութեան մէջ արեւի նման նշմարելի է :

Գրաբան ինչպիսի այժմ վերստին յուզուելոյ վրայ է, և արդէն ողջամիտ անձինք իրենց կարծիքն առ այս՝ ինչպէս ամեն առթիւ, նոյնպէս ալ այս անգամ ի հրապարակ բերին յանդուրութիւն յուզեալ մտաց : Ինչ պիտի ըսեն այդպարուններն՝ որք գրաբանի դաստառութիւնը յազգային վարժարանաց բառեալ կըցանկան, եթէ լսեն որ Եւրոպացին հայերէն գրաբան լեզուն իւր մի հնութիւն նկատելով, ինչպէս երբայեցեքէն Ունարէն և Լատինէքէն լեզուքը, արժան կը համարի այսօր իւր համալսարանաց ունկնդրութեան արահներուն մէջ հրապարակական դաստիարակութեան և ուսումնասիրութեան առարկայ ընել : Այս լուրը բարեկամաց մին՝ ի Շիթութեալ (մայրաքաղաք Վիւրթեմպերկի) հրատարակեալ Մերժիտի անուն լրագրին մէջ կարգացած լինելով՝ ինձ հաղորդեց : այսինքն թէ բրօքիսէօր Տ. Հիմթի թիւագէսներն համալսարանին մէջ, յորում տարուէ տարի 8—10000 ուսանողք այլեայլ դաստիարակութեանց ներկայ կը գտնուին, հայերէն գրաբան լեզուի ուսուցչութեան պաշտօնն ստանձնած է : Արդարեւ քիչ պատիւ չէ ասի, զոր օտարք մեր լեզուն կընծայեն՝ ուշադրութիւն դարձնելով լեզուի մը վրայ, որ 4—5000 ամաց պատուութիւն կը բովանդակէ իւր ճիս մատենագրութեամբ : Հին լեզուաց ուսումը Եւրոպիոյ մէջ գրեթէ բոլոր

դպրին վարժարանաց կամ յաղիկամի թողուն մեր զուսումն նորին ի կամս և եթ ուսանողաց զիմարդ մարթացուք բնդ տարաբնակ ազգայինս մեր հաղորդակցութիւնս հաստատել իմանալ զեկեղեցական արարողութիւնս ողջամիտ վարդապետութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյս, միով բանիւ հաստատուն պահել զգոյնութիւն ազգիս : զի թէ ի նկատի առցուք զկորուստ գողթական Հայոց Հունդարից, Հոլանտիոյ և այլոց անգեաց՝ ոչ ի միտ առնումք եթէ այն ամենայն աւելի կորուստ ի սակս անհմուտութեան դրաւ լեզուիս եղև, և կարի իսկ քաջ զի ի չիմանալ զմայրենի լեզու իւրեանց չիմանային և զդաւանութիւնս սուրբ եկեղեցւոյս, տակաւ ցրտանային ի նմանէ, և ի բառեալ նախանձախնդրութեան ազգային կրօնի՝ որ միակ պատճառն է գոյութեան ազգիս յանիշխան վիճակի իւրում, բարձան և ինքեանք թողլով ի սիրտս յետագայից զկոկիւնի մորմնը ընդ կորուստ իւրեանց :

Չայս ամենայն քաջիկ պարզեալ էր Յարգութիւն ձեր և իմ աստ կրկնել աւելորդ է ուստի վերջ տամ բանիս յուշ ի կործան առնելով պերճիմաստ Պատուելոյդ զի թէ օժտեաց զմեզ Աստուած ի դիր և յիմաստ՝ պարտաւորութիւն մեծ յանձին ունիցիք դորձած իւր զայնոսիկ յազգային կենսական խեղճիս՝ որք յուզին յայտն սիկ աւուրս յորագիրս և յազգայինս իմաստալի յօդուած ձեր ջերմ համակրութեամբ ողջունեցաւ յազգասէր գրագիրաց ազգիս, զի դատողութիւն ձեր կշիռ մեծ ունի յայս հայկաբան գրագիրաց և օժանդակեաց անտարակոյ ի լուսաւորութիւն գաղափարաց ուսման : Ուստի շնորհ մեծ կալեալ գովչամո ին լինելոյդ ի խնդիր գրաբանի և աշխարհաբառի՝ խնդրեմ յարատեւել ի նմին շաւղի, որպէս և ես ունիմ յարատեւել ըստ իմանալ կարի : Որով մնամ իս Ծ.

Պ. ՆՇԱՆ ՄԻՐԱ

ԳՐԱԲԱՆ ԹԷ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՆ

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅ ԳԻՆՎԱՐ ամատետարին

մէջ խմբագրական յօդուածի մը հետ Պ. Յ. Ա. Բի երկրորդ նամակն ալ կարդացինք ի պատասխանի ԱՐՇԱՆՈՅՍԻ 1056 թուոյն մէջ հրատարակած գրաբան թէ աշխարհաբառ կոչեալ յօդուածին :

Ա. ՄԱՄԼՈՅ խմբագրական յօդուածը մեր աւարկութեանց և ոչ միայն պատասխան մ'էր և ճիշդ կընմանէր Սփրատայ ժամանակ Աթենք գտնուող իմաստակաց ընթացքին, որոնք խնդիրէ դուրս առարկութիւններ ընելով, կը կարծէին հասարակութեան ուշք գրաւել և իրենց հակառակորդաց պատճառարանութիւնները խախտել : Չայն անպատասխանի թողլով խմբագրին դիւրագոյնութիւնը վերաւորել չուզել :

Գիտութեանց հիմն կը կազմէ, և առանց այդ լեզուններն ուսած լինելոյ, ոչ ոք կրնայ ի համալսարան մի մանել : ահա այսպէս լինել պարտն նաեւ մեզ համար : Ո՛վ որ իւր մայրենի գրաբան լեզուն սովորած չէ և ուսանելոյ չբաղձար, նա իւր ազգին արժանաւոր զաւակն ըլլալէ կըզրկէ ինքզինքն, զի իւր ազգասիրական զգացումը չատ թերի է, այս շատ նուազ : «Ազգային տարբերից ամենահզօրն և կենդանապահ լեզուն է», կըզրկէ Մ. Միխայելեանց իւր փառք Հայկական մատենին կողքին վրայ : և տարակոյս չկայ թէ նա յաւէտ գրաբանն և նորա մեր ժողովրդեան համար ունեցած բազմազան նշանակութիւնը և օգնութիւնը կընկատէ իւր այդ ասացումով : քան զաշխարհաբառն : Ուստի եթէ կըրդանք որ Հայն իւր ազգութիւնը յարաժամ ցլթի աշխարհի պահէ, աշխատիք ճանցնել նորա իւր գրաբան լեզուն յարգն ու արժէքն, սովորեցնենք մանկանց և պատանեաց, երիտասարդաց և օրիորդաց, արանց և կանանց սկիզբ զմայրենի գրաբան լեզուն, և այսպէս թող ամեն Հայու սրտէ այս անձկալի բարեմաղթութիւնը դէպ յերկինս բարձրանայ բազում յերմեռանդութեամբ :

Իմ մայրենի քաղցր լեզու, կեսնց անասան, կեսնց յաւէտ, կեսնց գրաբան լեզուդ հայկեան, կեսնց ծաղկալից, ծաղկաւէտ :

Մ. Պ. Հ.

Պաղէ, 22 Յունվար 1877

«Թող բարեհաճի, կրտսէ, հասկնալ մեր ոճն ու միտքը եւ բարեմտութեամբ մեզ չբամբասէ՝ մեր չբամբար մեզի վերադարձով: Այդ բարեմտութիւնը որոյ օրինակներն ստէպ կը տեսնենք, կրնայ ուրիշ կերպ մեկնուիլ եւ ուրիշ անուն ըստանալ, որ ԱՐՇԱՒԱՅՍ սրտին պատիւն չը երեր»:

Կը թողու՞մք ողջամիտ ընթերցողաց՝ որ զինի ուշադրութեամբ եւ անկողմնապահութեամբ ընթերցելոյ զնեկելոյ յօդուած մեր, անաչառապէս դատեն թէ ո՞րն է Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ չբամբարը՝ որ մեք իրեն վերադարձ եմք: Փաշով մեր սրտին պատուոյն եւ մեր բարեմտութեանը դէմ՝ զրուցածին, համարձակապէս կը պատասխանեմք թէ ազգային անդրանիկ լրագրոյն՝ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՐՇԱՒԱՅՍՈՅ պատիւն եւ բարեմտութիւնն ի բազում ամաց հետէ այնպիսի հաստատագոյն կերպիւ ապացուցեալ է ընդ ամենայն աշխարհ, որ անկարելի է իւր կրտսեր եղբորն՝ Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ կըսեմք, ամենափոքր իսկ ստուեր ձգել նորա վերայ:

Մեր լրագրոյն 1056 թուոյն մէջ՝ դերաւ տէր Գարբիէլ Այվազեան Ս. Արքեպիսկոպոսին՝ Ս. Եջմիածին ճեմարանին բացման երկրորդ տարեդարձին առթիւ ըրած ատենաբանութիւնն հետեւեալ պարբերութիւնը յառաջ բերած էինք.

«Արքեպիսկոպոսին տեսաւ յայտնապէս ի հարցաքննութիւնն անդ՝ զի առաւելագոյն իմն գտնուցին անտեղեկ դործեալ են դուք (աշակերտք) յառաջագիմութիւն ի վարժս հայկաբանութեան ոչ ի գիւր միայն այլեւ ի բան ի զրոյց ի գրոյց մեր բարբառ պատմական, ճիշտ եւ պատշաճ»:

Այս վկայութիւնն որոյ ձեռնհասութեանը վերայ ոչ ոք կը տարակուսի, բացայայտ կը տեսնուի թէ յիշեալ քաջ հայկաբան եւ գիտնական Սրբազան Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ թիւրք եւ ազգապաշտահամոզման բողոքովին հակառակ է, եւ ոչ միայն իմ չճանաչեալ դործաբառ գեղեցիկ լեզու մեր, այլեւ ճոխ, պատուական եւ պատկառելի կանուանէ զայն: Բայց Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ այս վկայութեան դէմ մի քանի անհիմն առարկութիւններ ընելէ ետեւ, իբր թէ կը ճեղքէ զայն՝ ասեալով, «դերաւ Այվազեան եպիսկոպոսն ալ դարբառի մասին իւր կարծիքն փոխած է»:

Եիշեալ ամապօրէն կըսէ դարձեալ. «Պատիւրի եղբորդն ձայն մի հայրենասէր եւ յառաջագէտ, Ե. Տէմիրճիպաշեան էֆէնտին կը զոյգէր անցեալ շաբաթ եւ կը հռչակէր տեղոյս Ուսումնական խորհրդոյ ըրած անօրէնութիւնը իբրեւ գրական յեղափոխութիւն»... Եւ կը յորդորէր կեդրոնական ուսումնական խորհրդը ընդ անոր օրինակին հետեւելու. «Եւ դեռ ոմանք մեր մէջ այս անօրէնութեան դէմ կը խօսին»:

Ի պատասխանի այս տողից, իբրեւ պատգամ Տեառն պարծանօք յառաջ բերելոյ, հարկ կը համարիմք ի նոյն իսկ Պատիւրի եղբորաց՝ ազգային կեդրոնական վարչութեան պաշտօնական ձեռնահաս խորհրդոյ մի կողմանէ առ մեզ ուղղեալ արժանապարհ նամակէն զհետեւեալ պարբերութիւնն քաղել, որոյ առջեւ Տէմիրճիպաշեան էֆէնտինն մասնաւոր կարծեաց արժէքն մեծապէս կընուազի:

«(Կեդրոնական) Ուսումնական խորհուրդը ձեր՝ Հայկական լեզուին վրայ ունեցած արդար նախանձախնդրութիւնը գովելով, կը փութայ իւր շնորհակալութիւնը մատուցանել ձեզ, քան յայտնալով որ ձեր կողմէն եւս՝ պախառական ի նորոգութեան մը հետեւողներն ի յորդոր պիտի կոչէք եւ խորհրդոյս պիտի բարեհաճիք ծանուցանել Ձմեռնոյ ազգային երկսեռ վարժարանաց մէջ մեր մայրական գրաբառ լեզուին ի նորոյ սկսիլն»:(1)

Դարձեալ ի պատասխանի վերոյիշեալ տողից՝ ի նպատակ աշխարհարաւին յառաջ բերելոյ, կրնամք Գաղափարային ձեռնապատ եւ արժաթափայլ լեռանցն Չիլիքերիոյ, ի Պաղէլ գեղեցիկ քաղաքէ «ձայն մի հայրենասէր եւ յառաջագէտ», Մ. Պ. Հիւսեան ուսումնական երիտասարդն՝ այսպէս կ'ազդադակէ ի լուր աշխարհի:

«Ո՞ր իւր մայրենի գրաբառ լեզուն սովորած չէ եւ ուսանելոյ չբաղձոր, նա իւր ազգին

արժանաւոր դասին ըլլալէ կը զրկէ ինքզինքն. զի իւր ազգանորակաց զգացումը շատ թերի է. այս շատ նուազ: ... Ուստի եթէ կը բաղձանք որ Հայն՝ իւր ազգութիւնը յարաժամ ցվեր՝ աշխարհի պահէ, աշխարհն ճանչցնել նորա իւր գրաբառ լեզուն յորդն ու արժէքն, սովորեցնել մանկանց եւ պատանեաց, երիտասարդաց եւ օրիորդաց, արանց եւ կանանց՝ սիրել զմայրենի գրաբառ լեզուն»:

Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ Պ. Նշան Միրզա՝ երիտասարդ ուսումնականին եւ հայկաբանին ակնարկելով, (որ յուսամք թէ ի մօտոյ ի Հնդկաստան պիտի յուղարկուի հայկաբանութեան դաստուար պաշտօնի) այսպէս կ'ըսէ. «ԱՐՇԱՒԱՅՍՈՅ այս զինուորն իր զօրապետին պէս հին եւ յամուռ չէ. դարուս յառաջդիմական գաղափարներու առջեւ՝ նախապաշարով մը պինդ պահելու եւ անհամոզելի մնալու տրամադիր անձ մը չերևիր»...

Առանց արժան համարելոյ պատասխանել անձնականի վերաբերեալ այս կծու խօսից, որ յիշեալ ամապօրէն «որտիւ եւ քաղաքավարութեանը պատիւ չեն բերեր», ուրախ սրտիւ եւ պարծանօք կ'ըսեմք թէ ի պաշտպանութիւն դարբառին՝ ԱՐՇԱՒԱՅՍՈՅ կամաւոր զինուորն միայն Պ. Միրզա չէ: Զվիցէրիայէն եւս նոր կամաւոր զինուոր մի երևան ելաւ, ու Եգիպտոսէն եւս փորձառու ճարտար զօրապետ մի յասպարէզ մնաւ ազգանորակաց ոգւով, որոյ զբաղաւորութիւնն Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ հարկաւ ընթերցեալ պարտի լինել լրագրոյս նախընթաց թիւն մէջ: Բայց յայտնէ տարակոյս չունիմք թէ ի Հնդկաստանէ եւ յայլոց հեռավոր կողմանց բաղձաթիւ օգնական զօրք պիտի Հյապատառնէր իւր անհատական զօրքով, որոյ զբաղաւորութիւնն Ա. ՄԱՐԿԱՆՅԱՆ խորհուրդն, որոյ ձեռնահաս որոշմանց հնազանդիկ պարտաւորին ազգային ամեն ուսումնական խորհուրդն, որոյ ձեռնահաս որոշմանց հնազանդիկ պարտաւորին հրովրձայնեմք վայելած մեր ներողութիւնն ինդրելով ի բարեպէր ընթերցողաց մերոց վասն երկարութեան նորա:

ՀԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՆՏՏԱՆՈՒՐ

Ուրախ սրտիւ ծանուցանեմք թէ յ'Գերորդեոմէ Գեկտեմիւրի ամին անցելոյ ի Ս. Եկեղեցւոյ Հայոց Պաղատիոյ՝ փառաւորապէս կատարեցաւ հողեւոր հանդէսն ամուսնութեան յարգոյ պարոն Գովակիմայ Գ. տէր Գովակիմեան ընդ վարդապետի կատարման օրիորդի շնորհակալութեամբ յարգոյ պարոն Ա. Պ. Աղանուրի, աղնիւ բարեկամին մերոյ:

Զիւրիխէն ամսոյս 9—21ին առ մեզ գրեալ նամակէ մի հաճութեամբ սրտի կը քաղեմք զհետեւեալ ազգային բերկրալի տեղեկութիւնն:

«Արեւելանց տօքթօր Բարութիւնի անունն արդէն ծանօթ է ԱՐՇԱՒԱՅՍՈՅ ընթերցողաց: Սոյն մեր աղնիւ բարեկամն մի քանի շաբաթ առաջ մեծ յաղթանակ մի տարաւ եւ կառավարութեան անօրէնութեամբ Զիւրիխ քաղաքին եւ նահանգին Գովակիմայ ամուսնեացաւ. այսինքն ուսելիքի, խմելիքի եւ առողջութեան վերաբերեալ ուրիշ նիւթոց հսկող եւ տեսուչ քիմիապէս. պաշտօն մի որ մեծ պատիւ բերէ քիմիական իւր քաջամտութեանն եւ իւր խոհականութեանը: Քաղաքացիք ոչ սակաւ զարմացան եւ բաղձմը նախանձեցան իսկ որ այսպիսի փափուկ պաշտօն մի հայազգիլի մի յանձնեցաւ եւ ոչ Հելուեալոսցի ըրօֆէսորի՝ մի քանի ուրիշ եթէ արժանաւոր անձինք եւս առաջարկեալ էին սոյն պաշտօնին, բայց տօքթօր Բ. Արեւելանց գիտնական համազգիւն մեր նախամեծար համարեցաւ: Այս իրողութիւնն անշուշտ Հայոց ազգին պատիւն կաւելցնէ Եւրոպիոյ մէջ»:

ՁԱՆԱԶԱՆ ԵՆԻՐԵՐ

Զմիռնիա, 19 Փետրվար:

Մեր վիլայէթին երեսփոխանաց ընտրութիւնն՝ ըստ կարգադրեալ կանոնաց օրինաւորապէս կատարեցաւ եւ հետեւեալ հինգ պատուաւոր անձինքն ընտրողաց քուէից առաւելութիւնն ի ձեռք բերելով, Կ. Պօլսոյ օսմանեան ազգային երեսփոխանական ժողովոյն անդամ անունեցան եւ ի մօտ աւուրս պիտի մեկնին ի յիշեալ մայրաքաղաքն երթալու:

Ահաւասիկ յիշեալ երեսփոխանաց անունքը.

Ի Մահմետականաց,
Կիլիկիացի հաճի Մէհմետ էֆէնտի,
Ենիշէհէրլիզատէ հաճի Ահմետ էֆէնտի,
Թէլաւայալզատէ Ռաուպ—Պէյ:

Ի Գրիստոնէից,
Սքարդալեան մահմետի Յակոբ էֆէնտի,
Ճարթըլըլու Եանաք էֆէնտի:

—Հայէպի վիլայէթին չորս երեսփոխանաց ընտրութիւնն եւ օրինաւորապէս կատարեցաւ, յորոց երեքն մահմետական եւ մէկն քրիստոնէայ, այսինքն Հայ՝ բանիբուն անձն մի է ու Հայէպի Տիվանի թէմիլը կոչուած ատենին անդամ էր: Այս արժանապարհ երեսփոխանաց անունքն հետեւեալքն են, որք երէկ գաղղիական շոքեւաւով մեկնեցան աստի ի Կ. Պօլսի երթալու:

Ճապիզատէ Նաֆի էֆէնտի,
Պաքիզատէ Հիւսնի էֆէնտի,
Գաղանճըզատէ Սաաթի էֆէնտի,
Ղարաճայեան Մանուկ էֆէնտի:

—Վսե. Վահան էֆէնտին, որ արգարութեան պաշտօնատան խորհրդական է, յանցելու մնալով սերական կառավարութեան անօրէնութեամբ յեւրոպա յուղարկեցաւ, որպէսզի դիւստոր ազգաց դատական գրութիւնք քննելով եւ ի մանալով, նոյա վրայօք տեղեկագիր մի մատուցանէ Բ. Դրան, որ որոշած է վերանորոգել օսմանեան դատարանաց այժմեան գրութիւնը եւ քաղաքական նոր օրինաւորք մի հաստատել:

—Հեռագիրն կը ծանուցանէ թէ կատարեալ համաձայնութիւն մի գոյացեր է ի մէջ Բարձրագոյն Դրան եւ Սերվիլի լիազօր գործակալաց ի մասին պայմանաց հաշտութեան, որոյ նախագիծ գաշնագիրն արդէն ստորագրուել է ի Պօլսի, Այս լուրն անմիջապէս հաղորդուել է Սերվիլի մէջ գտնուած կայսերական զօրաբանակին հրամանատարաց, որպէսզի յընթացս 12 աւուրք ելլեն Սերվիլիական հողէն:

—Դարձեալ կիմանամք թէ Թուրքիոյ եւ Դաւառապի մէջ հաստատեալ զինադադարման պայմանագրին քսան օր երկարաձգեր են փոխադարձ հաւանութեամբ, որպէսզի ժամանակ լինի հաշտութեան պայմանաց վրայօք տեղի ունեցած բանակցութիւնքն վերջացնելու:

—Անգղիական լրագրաց հեռագիրներն կը հաւատեն թէ Ռուսիան պայմանագրով մի ուղեր է Բարձրագոյն Դրան, որպէսզի յընթացս նոյն ժամանակին ի դործ դնէ իւր խոտաւեալ վարչական բարեկարգութիւնները:

—Յաւօք սրտի կը լսեմք թէ Կ. Պօլսոյ բարեխնամ Պատրիարք ամենա տէր Ներսէս սրբազանն իւր հրաժարականն տուել է:

—Մեր նախընթաց թուով մուսացաք յիշատակելու զբերկրալի լուրն՝ զհրատարակեալ յազգային լրագրաց Կ. Պօլսոյ թէ ամենապատիւ խորմեան սրբազանն՝ կայսերական հրամանագրով, օսմանեան Եւրոպիոսին անդամ կարգուել է 10.000 դուրուշ ամսականաւ:

—Մշոյ դերաւ վանաձօր կողմանէ, կըսէ Փոնէժ հեռագիր մը հասաւ երկուշաբթի օրը (9 Փետր) Պատրիարքարան, որով կը ծանուցանէ թէ վանքին մերձակայ գիւղի մը մէջ տէր Աւետիս անուն քահանայ մը մարթոնած գտնուել է:

—Վսեմա. Գ. Ոտեան էֆէնտին, որ նախորդ Մեծ—Եպարգոսին օրով ի Փարիզ եւ ի Լոնտոն յուղարկուած էր գանձային պաշտօնիւ մը, վերադարձաւ յանցելու շաբաթիւ ի Կ. Պօլսի:

—Մօսկա կիւրուա, որ քաղաքիս Գաղղիոյ հիւպատոսարանին առաջին թարգման եւ պատուական անձն մի էր, ամսոյս 10ին զինի կարճատե հիւանդութեան, առ Ուստուած փոխեցաւ ի խորին տխրութեան թողլով զգաւալի գերդաստան իւր: Հանդուցելոյն յուղարկուելութեան հանդէսն ի հետեւեալ աւուրն փառաւորապէս կատարեցաւ:

—Հորիզոնը ամպամած է եւ թեթեւ ձիւն տեղայ՝ —Յերից շաբաթուոյ հետէ սրեւ է վաճառու մնալիս ոչ եղև, հետեւաբար զինք նորա անուանական են առայժմ:

Խօրագիր—տէր լրագրոյս,

Գ. Վսեմա. Գ. Պալտաւրեան:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐՇԱՒԱՅՍՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

(1) Յաւօք սրտի կըսեմք քե քաղաքիս Ուսումնական խորհրդոյ անգամբն՝ մեր սիրելի որդեակին Ելամեցան եւ ոչկամին յարգել գնալական յորդորս մեր ի մասին զաստուտութեան գրաբառին. ուստի տեղոյս ազգային երկուց սեփից վարժարանաց մէջ, ուր 500ի ջափ աշակերտք եւ աշակերտուհիք կը գտնուին, դժբաղդաբար միայն 15 պատանեաց գրաբառի զաստուտութիւն կը լինի: Թեւեւ գովութեան արժանի է մեր ուսումնական խորհրդոյն բարեջան եւ յարատեւ խնամքն վասն բարեկարգութեան ազգային կրկին վարժարանաց, բայց միանգամայն մեղադրելի կը համարիմք զորոշումն նորա ի զաստուտութիւն աշխարհաբառին, զոր աշակերտք արդէն վրասն: